

XALİD SƏİD XOCAYEV



Cəlil QASIMOV,
filologiya elmləri doktoru,
professor

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Həqiqətən də, Ə.Xaqanidən Mirzə Fətəli Axundzadəyə, M.F.Axundzadədən İ.Qurtqaşınliya, İ.Qurtqaşınlıdan Z.Marağaiyə, Z.Marağaidən Ə.Haqverdiyevə qədərki ədəbi yolda səyahətnamə janrında əsərlər yazılmışdır. Xalid Səid Xocayevə qədərki səyahətnamələr əsasən bədii səyahətnamələr hesab olunursa, “Yeni əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım” əsəri yalnız bədii deyil, eyni zamanda elmi, tarixi və publisist bir əsərdir. Xalid Səid Xocayevin bu əsəri sovet dövründə Azərbaycanda yazılmış ilk elmi-tarixi səyahətnamədir. Bu əsər X.Səidin yazıçı, vətəndaş mövqeyini və alim kimliyini ortaya qoyur.

Xalid Səid Xocayevin “Yeni əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım” əsəri Birinci Türkoloji Qurultaya aparılan yol, qurultay və qurultaydan sonra görülən işlər, eləcə də dilçilik (xüsusilə də əlifba) tarixi bərədə günümüzdə kifayət qədər ciddi informasiya daşıyan qiymətli və etibarlı bir mənbədir.

Tərəddüd etmədən demək olar ki, indiyədək Birinci Türkoloji Qurultayın keçirilməsi, Azərbaycan ziyalılarının yeni əlifba uğrunda fədakarlığı bərədə “Yeni əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım” qədər geniş və müfəssəl bilgi verən ikinci bir əsər yazılmamışdır.

Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, “Yeni əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım” əsəri ədəbiyyat tariximizdə elmi təsdiqini tapmamış bəzi fikirlərin təshih edilməsinə də yardım edir. Belə ki, indiyədək ədəbiyyat tariximizdə belə bir fikir formalaşmışdı ki, guya Həsən Səbri Ayvazov qurultayda olarkən B.Çobanzadənin çıxışından təsirlənərək yeni əlifba tərəfdarına çevrilmişdir. Bu məsələlərə aydınlıq gətirən Xalid Səid Xocayev “Yeni əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım” adlı kitabında göstərir ki, əlifba məsələsi Kırmda müzakirə edilərkən (bu müzakirə B.Çobanzadənin Bakıya gəlməsindən əvvəl idi - C.Q.) S.Ağamalıoğlunun çıxışından sonra Həsən Səbri Ayvazov ayağa qalxdı həyəcənsiz, təlaşsız, gülə-gülə sözbəşlədi: “Yoldaşlar, mən söz alırkən ehtimal ki, sizə qarşı yeni etirazlar edəcəyimi təxmin etdiniz, ehtimal ki, yeni əlifbanı çürütmək üçün söz aldığımı zənn etdiniz, ehtimal ki, ərəb əlifbasını bütün qüvvətimlə müdafiə edəcəyimi düşündünüz; halbuki, məqsədim heç də öylə deyildir. Mən bu dəqiqələrə qədər əski əlifbanı mühafizə etmək tərəfdarı idim. Bu onun nöqsanlarını bilmədiyimdən dolayı deyil, onun nöqsanlarını mənə

hər kəs qədər bilirdim, yenə mühafizə tərəfdarı idim. Səbəbini yuxarıda ərz etmişdim. İndi gərək möhtərəm Ağamalıoğlunun sözlərindən və gərəkse başqa yoldaşların sözlərindən mənə qənaət hasil oldu. Mənim qorxularım bərtərəf oldu. Bundan sonra, artıq qəti surətdə yeni əlifba tərəfdarı olduğumu elan edirəm. İştə onun üçün söz aldım. Səməd Ağa sözündə, məsləkində sabit bir adam olduğundan, verdiyi sözləri də yerinə gətirəcəyindən əminəm” (Xalid Səid Xocayev. “Yeni əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım”, Bakı, 1929, səh. 30). Göründüyü kimi, X.S.Xocayevin haqqında bəhs açdığımız bu əsəri Birinci Türkoloji Qurultay, eləcə də ədəbiyyat tariximizlə bağlı faktların dəqiqləşdirilməsi istiqamətində də olduqca əhəmiyyətli bir tarixi-elmi mənbədir.

Məlumdur ki, Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin (MİK) 1924-cü il 27 iyun tarixli qərarı ilə yeni türk əlifbası Azərbaycan əlifbası kimi qəbul edildi. Yeni Türk Əlifbasına keçmək başqa türk-tatar xalqlarının qarşısında duran ümidə vəzifəyə çevrildi. Xalid Səid Xocayev bu xüsusda yazırdı: “Zatən osmanlılar, qazaxlar, özbəklər arasında da bu məsələ yox deyildi; ancaq onlar bu məsələni ortaya atmağa cəsarət etməyirdilər. Yeni əlifba vasitəsilə əldə edilən müvəffəqiyyət komitəyə (Yeni Türk Əlifba Komitəsi nəzərdə tutulur - C.Q.) daha artıq cəsarət verdi. O, müvəffəqiyyətlərin yekununu göstərməyə və qonşu türk cümhuriyyətlərinin fikrini almağa qərar verdi. Bunun üçün bir konfrans çağırmaq lazım idi. Komitə bundan əvvəl onlar ilə xüsusi surətdə görüşməyi daha müvafiq gördü. 1924-cü ilin sentyabr ayında bir heyət səfəriyyə təşkil edildi. Bunlar Şuralar ittifaqında olan bütün türk cümhuriyyətlərinin mərkəzlərinə gedəcək, səlahiyyətli adamlar ilə görüşəcəklərdir”.

Xalid Səid Xocayevin dediyi kimi “qonşu türk cümhuriyyətlərinin fikrini almaq” və təbliğat işini gücləndirmək məqsədi ilə Səməd Ağamalıoğlu, Cəlil Məmmədquluzadə, Vəli Xulufu və Xalid Səid Xocayevdən ibarət xüsusi nümayəndə heyəti yaradıldı. Həmin nümayəndə heyəti 1924-cü il sentyabr ayının 7-dən oktyabr ayının 10-dək Dağıstan, Daşkənd, Kırım, Simferopol, Orenburq, Ufa, Kazan və başqa şəhərlərdə yeni əlifbanın tərəfdarları və əleyhdarları ilə görüşlər keçirərək onun türk-tatar xalqlarının ədəbi-mədəni həyatında mühüm hadisə olacağını faktlı, predmetli şəkildə əsaslandırmağa çalışdılar. Nümayəndə heyəti Dağıstana getməkdən vaz keçdi. Bu məsələyə aydınlıq gətirən X.S. Xocayev yazırdı: “Yeni əlifba ilə əlaqədar olan qonşu cümhuriyyətin mərkəzində bulunurdum. Burada qalmadıq, qalmağa da lüzum yox idi. Çünki Dağıstan çoxdan öz fikrini bildirmişdi. Burada yeni əlifba xüsusunda müzakirə ediləcək heç bir şey yox idi. Dağıstan Azərbaycan ilə həmrəy idi. Buna görə boş vaxt keçirmək istəmədik” (Xalid Səid. Yeni əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım. Bakı, 1929, s. 12).

Bu səfər zamanı Azərbaycandan gələn nümayəndə heyəti Kırım Universitetinin professoru, tanınmış dilçi alim Bəkir Çobanzadə ilə tanış olur. Səməd Ağamalıoğlu Kırmda nümayəndə heyətinə bələdçilik edən B.Çobanzadəni daha yaxından tanıyır. Onun təşkilatçılıq qabiliyyətini, yüksək eruditsiyasını və intellektual səviyyəsini nəzərə alan Səməd Ağamalıoğlu professoru Bakıya dəvət edir. Səməd Ağamalıoğlunun dəvə-

tini məmnunluqla qəbul edən B.Çobanzadə 1924-cü ildə Bakıya gəlir.

Səməd Ağamalıoğlunun əsas amalı yalnız Azərbaycan deyil, bütövlükdə türkdilli xalqları yeni əlifba ilə təmin etmək və onları sivil xalqların sıralarına gətirmək idi. Bu S.Ağamalıoğluna həm də ümumtürk, ümumislam dünyasının vahid əlifbasını yaratmaqla onların orta q mədəniyyətə, orta q kultura və orta q dilə malik olduqlarını dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün lazım idi.

Bu böyük amallara çatmaq üçün S.Ağamalıoğlu “bütün qüvvətilə türko-loji qurultayı çağırmağa çalışırdı. Nəhayət, o, Ümumittifaq Mərkəzi idarələrinin nəzər-diqqətini bu məsələ üzərinə cəlb etdi, qurultayın çağırılması xüsusunda qərar qəbul etdirdi” (Xalid Səid. Yeni əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım. Bakı, 1929, s. 87).

Xalid Səid Xocayev göstərirdi ki, qurultay çağırmaq, vahid əlifba sistemi yaratmaq heç də asan məsələ deyildi. Əvvəla, bir çox türk xalqları mənəvi-ideoloji cəhətdən buna hazır deyildi. Onlar hesab edirdi ki, yeni əlifbaya keçməklə biz dini dəyərlərimizdən, hətta “Qurani-Kərimdən” uzaq düşəcəyik. Bəzi yerlərdə xurafat kifayət qədər güclü olduğundan ziyalıların çoxu bu prosesə qoşulmaq istəmir və ya təqib və təzyiqlərdən qorxurdu. Bəzi ziyalılar yeni əlifbaya keçməyin perspektivlərini görmür əski əlifbanı dəyişdirməyi məqsəduyğun hesab etmirdilər. Səməd Ağamalıoğlu mövcud çətinlikləri aradan qaldırmağın yolunu türko-loji qurultayın çağırılmasında gördü. Onun fikrincə, türko-loji qurultaya gedən yol türk dövlətləri arasında aparılan təbliğatdan, onların mənəvi-ideoloji birliyindən keçir. Təbliğat işi nə qədər yüksək səviyyədə aparılarsa, məqsədə də bir o qədər asan çatmaq olar.

Daşkənddə fikir mübadiləsi aparmaq mümkün olmasa da, keçirilən toplantılardan, müzakirələrdən belə nəticəyə gəlmək olardı ki, “özbək və türkmən mütəxəssisləri yeni əlifba tərəfində idi. Qazaxlar isə yeni əlifbanı qəti surətdə qəbul etməyəcəklərini bildirmişlərdi, lakin məsələnin ümumi türko-loji qurultayında həll edilməsinin əleyhinə deyildilər. Belə bir qurultay çağırıldığı təqdirdə iştirak edəceklərinə dair sözlər verdilər. Qurultayda ərəb əlifbasının qələbə çalacağına əmin kimi idilər”.

Nümayəndə heyətinin Daşkənd, Orenburq və Kazandan narazı qayıtmasına baxmayaraq bu səfər onlar üçün kifayət qədər əhəmiyyətli olmuşdur. Belə ki, bu səfər bir tərəfdən türk xalqlarının yeni əlifbaya münasibətlərini, digər tərəfdən isə türko-loji qurultayın keçirilməsi zərurətinin qaçılmaz olduğunu ortaya qoyur. Birinci Türkoloji Qurultayın türkdilli xalqların taleyində oynadığı rolu yüksək qiymətləndirən Xalid Səid Xocayev yazırdı: “Bu qurultay Şərq aləmindəki mədəni inqilabın ən mühümü olan əlifba inqilabının rəsmi surətdə təməl və əsasını qoymuş olduğu kimi, əsrlərcə ərəb əlifbasının müşkulatı altında əzilən xalqlar ilə əlifbadan məhrum olan bir çox ibtidai halda yaşayan xalqlar üçün elmi, fənni əsaslar üzərinə qurulan bir əlifba verdi” (yenə orada. S. 147).

Təbliğat işinə önəm verən S.Ağamalıoğlu nümayəndə heyəti ilə yanaşı, ayrı-ayrı türkdilli xalqların mütərəqqi fikirləri, yerli-ziyalı nümayəndələrini də bu işə cəlb edirdi. B.Çobanzadə, Xalid Səid Xocayev və başqaları belə ziyalılarından idi. Doğrudur, Xalid Səid onunla birlikdə təbliğat aparırdı. Lakin S.Ağamalıoğlu Xalid Səidin nüfuzunu, ziyalı mövqeyini, türkcülüynü, milliyyətini nəzərə alaraq özbəklərlə, kazaxlarla, hətta Türkiyə türkləri ilə dil tapmağın onun üçün daha asan olacağını gördü. Maraqlıdır ki, təbliğat işi yalnız 1924-cü ildə həyata keçirilən rəsmi səfərlə yekunlaşmır, qurultay ərəfəsində, hətta qurultaya gəlmiş nümayəndələr arasında da aparılırdı. Xalid Səid Xocayev bu xüsusda yazırdı: “Səməd ağa mənə yanına çağırırdı. Xalid, - dedi sən özbəklərlə danış, hər halda onların müəyyən bir fikirləri olacaq. Fikirlərini açıq, aydın söyləsinlər. Biz də ona görə iş görək. Bir də Köprülüzadə Fuad yoldaşla da görüş, gör onların fikirləri nədir?” (Xalid Səid. Yeni əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım. Bakı, 1929, s. 88).

Xalid Səid Xocayev əski Avropa otelində yaxşı tanıdığı Bekcan Rəhmanovla və Qazi Alimcan Yunusovla görüşür. Özbəkistan nümayəndə heyəti ərəb əlifbasının dəyişdirilməməsində ısrarlı olduqlarını bir daha qeyd edirlər. Lakin Xalid Səidin elmi-məntiqi söhbəti, inandırıcı dəlilləri Özbəkistan nümayəndə heyətini öz fikirlərindən daşıdırır və onlar da yeni əlifbanı dəstəkləməyə başlayırlar. Xalid Səid Özbəkistan nümayəndə heyətinin üzvü Bekcan Rəhmanovla qurultayqabağı günlərdəki söhbətlərindən birini belə xatırlayırdı: “Arxamdan - Ortaq! Ortaq, Xalid, ortaq!

- səsini eşitdim. Bu Bəkcən idi. Gü-lərək mənə yaxınlaşdı, Qazini gördünüz mü? - sualını verdi.

- Xeyr. Bir şeymi var? - dedim

- Bəli, bir şey var.

- Xeyirli olur?

- Xeyirdir: bu sabah öz aramızda iclas yapıq, əski qərarımızı dəyişdirdik, artıq yeni əlifbanı müdafiə etmək, onun lehinə səs verməyə qərar verdik. Doğrudan da xeyirli bir xəbər idi” (yenə orada. S. 93).

Yeni Avropa otelində Fuad Köprülüzadə və Əlibəy Hüseynzadə ilə görüşən Xalid Səidin xatirə və duyğularını şərh-siz və müdaxiləsiz verməyi daha məqsəduyğun bildik. Xalid Səid yazırdı: - «...Sabah oldu. Mənim üzərimə qoyulan vəzifəni əda etməli idim. Bunun üçün «Yeni Avropa» otelinə getməli idim, çünki türk ədəbiyyatının iki böyük alimi... burada yerləşdirilmişdi. Fuad bəylə birinci dəfə tanış olmayırdım... Fuad bəy zəif və nazik vücudu ilə masa arxasında oturmuş, dodaqları arasında sıxışdırılan papirosundan həlzunlu dumanlar buraxaraq, əlindəki jurnal ilə məşğul idi. Məni görür-görməz «ay əfəndim, buyurunuz, buyurunuz, rica edirəm, buyurunuz» deyərək ayağa qalxdı. Bir neçə addım irəliləyərkən bərk-bərk əllərini sıxdı... Hənuz əllərini buraxmamış, masanın o biri tərəfində, pəncərə önündə kitab mütaliəsi ilə məşğul olan gözü çəsməkli, ağ saqqallı, bəyaz saçlı, ixtiyarca bir adamın yanına qədər gətirdi: - Əli bəy, - dedi, sizə əski dostlarımızdan Xalid Səidi təqdim ilə şərfəyab olmaq istəyirəm - dedi.

Mən də: - Aman əfəndim, məhcub ediyorsunuz, - deyərək müqabilə etdim.

Əli bəy əlindəki kitabı buraxaraq, ixtiyarlara məxsus bir tövr ilə yavaş-yavaş ayağa qalxdı, sevimli çöhrəsinə xüsusi bir əda verən təbəssümlə mənə əllərini uzadaraq: - «Müşərrəf oldum», - dedi. Əli bəy... mənim üzərimə dərin bir təsir buraxmış, Azərbaycan ədəbi həyatında mühüm işlər görmüş məşhur Hüseynzadə Əli bəy idi. Əlini iki əlimlə tutmuş, bir dürlü buraxmaq istəməyirdim.

(Davamı 14-cü səhifədə)

(Əvvəli 7-ci səhifədə)

Əli bəy oxumaqda olduğu kitabın arasına çəsməklərini qoydu, stulunu masa yanına çəkdi. Otaqda üç adamdan başqa kimsə yoxdu, necə gəldiklərindən, yolda əziyyət çəkib-çəkmədiklərindən bəhs edən ufaq bir müqəddimə müsahibəsindən sonra mövzunu yeni əlifbaya çevirməyə tələsdim, çünki gəlib-gedənlər çoxalırsa bu barədə müsahibə etmək, bəlkə müzakirə etməyə dəyərdi.

- Fuad bəy, - dedim, - təbii yeni əlifba məsələsindən dolayı təşrif etdiniz. Bu xüsusda Türkiyə əfkari-ümumiyyəsilə, siyasi dairələrinin fikirləri sizcə məlum olduğundan şübhə yoxdur.

Fuad bəy yanındakı qurşun qələmi əlinə alaraq, masa üzərindəki bloknotuna bir taqım işarələr qoyduqdan sonra:

Əfəndim, Türkiyənin bugünkü vəziyyəti həpimizə məlumdur; məğlubiyətlə nəticələnən ağır və uzun müharibələrdən çıxdıq, iqtisadi vəziyyətimiz bizi məmnun edə biləcək bir halda deyil, bilxassə, böyük bir inqilab həyatı yaşayırıq, zehnimiz hənuz daha mühüm məsələlər ilə məşğuldur. Bununla bərabər, elmi müəssisələrimiz, Azərbaycan tərəfindən ortaya atılan yeni əlifba məsələsinə də biganə deyillər. Bu yaxınlarda Maarif Nəzarəti tərəfindən xüsusi bir komision təşkil edildi. Bu komision imla və hürufatı tətbiq ilə məşğul olur, hənuz qəti bir fikir və qərara gəlmədilər. Zənn edərəm, bu tətbiqat yenə bir qaç ay davam edəcəkdir.

Şu halda - dedim, - qurultayda Anadolu türkləri namına yeni əlifbanın lehinə və ya əleyhinə bir fikir verəmiyəcəksiniz?

Təbii deyilmi? Ancaq şurasın ərz edəlim ki, yeni əlifbanın əleyhinə rəy vermək üçün əlimizdə bir əsas yoxdur, lehinə rəy vermək üçün də - maaləsəf -hənzur hazırlığımız olmadığı kibi hökumət tərəfindən də bu xüsusda əlimizdə bir təlimat yoxdur.

Çox gözəl, bu xüsusdakı öz fikrinizi öyrənə bilərmiyəm?

Əfəndim, əsas etibarı ilə mənim fikrim yeni əlifbanın lehindədir, ancaq ümumi vəziyyətimizlə hesablaşmaq məcburiyyətindəyəm. Bizim halımız başqa, Şərqdə yaşayan ayrı türk xalqlarının vəziyyəti bambaşqadır. Türkiyə ədəbiyyatı - təbii Avropa ilə müqayisə etməyirəm, o qədər fəqir deyildir, yeni əlifbaya keçdiyimiz təqdirdə bir çox kitablarımızı yeni əlifbaya keçirməyə məcbur qalacağız, bunun üçün iqtisadi vəziyyətimiz müsaid olmadığını yuxarıda ərz etmişdim. Əlifba məsələsi bizdə çox əskidir, bunun üçün müxtəlif zamanlarda müxtəlif komissiyalar təşkil edildi, hətta cahan hərbi zamanında Ənvər paşa tərəfindən də əsgəri işlərdə bir ye-

XALİD SƏİD XOCA YEV

ni əlifba təcrübəsi yapıldı, ancaq həyata keçiriləmədi. Mən də bu nöqtəyi-nəzərdən öz fikrimdən də ehtiyatla davranmağa məcburam.

Fuad bəy, müsaidə edərsəniz yenə bir şey də soruşmaq istəyirdim.

Xəfif bir təbəssümlə: - Rica edirəm, yenə bir şey deyil, daha bir çox suallar verə bilərsiniz, vaxtımız da müsaidir.

Dediyiniz kibi, biz Şərq türkləri yeni əlifbaya daha qolay surətdə keçə biləriz, keçməyə də şiddətli surətdə lüzum görüyoruz...Şayəd Şərq türkləri yeni əlifbaya keçərlərsə Anadolu türkləri yenə əski əlifba üzərində qala bilərmi?

Fuad bəy bir az düşündü.

Əli bəy: - Zənn edərəm, bu iş mümkün olmayacaq.

Fuad bəy təsdiq etdi: - Əvət, o halda bütün çətinliklərə, iqtisadi ağırlıqlara qatlanaraq yeni əlifbaya keçməyə məcbur olacağız (bu təbii, mənim öz fikrimdir. Hökumət dairə-lərinin bu xüsusda nə düşündüklərinə aid bir şey deyəməm). Çünki əsrimizdəki mətbuat mədəniyyəti geniş sahələr, çox miqdarda oxucular istəyir. Bundan dolayı Şərq türkləri ilə mədəni münasibətimizi saxlamaya məcburuz, vaqien hürufatın ayrı olması dilcə olan münasibəti kəsməz, ancaq çocuqlarımıza, gənclərimizə, ayrı-ayrı hərfləri öyrətməyə məcbur qalacağız, bu da bir çox vaxtımızı boş yerə sərf etməyə səbəb olacaq...Bugünkü texnika da yeni əlifbaya keçməyi tələb edir. Ərz etdiyim kibi buna bizim iqtisadi şəraitimiz hənzur müsaid deyildir. Bu xüsusda çalışmaqda olan komision lazım görürsə, bizim də keçməmiş ehtimaldan uzaq deyildir, ancaq hənzur rəsmi, qəti bir şey deyəməm...»(yenə orada. S. 91-92).

Alimlərin bu səmimi dialoqundan aydın olur ki, Türkiyənin elmi dairələri Azərbaycanın qəbul etdiyi yeni əlifbaya biganə deyildir. Mövcud realığı və Türkiyənin iqtisadi vəziyyətini nəzərə alan alim gələcəkdə bu işin qaçılmaz olduğunu da diqqət mərkəzinə çəkirdi.

Türkiyə nümayəndələrinin fikirlərinə münasibət bildirən Səməd Ağamalıoğlu qeyd edir ki, Anadolu türklərinin yeni əlifbaya keçməsinə arxayınam. Ona görə ki, Mustafa Kamal böyük inqilabi işlər aparır. Həmin inqilabi işlərdən biri də əlifba inqilabıdır.

Xalid Səid göstərirdi ki, məruzələrdən sonra münaqişələr şiddətləndi. Hər iki əlifbanın məziyyətlərilə nöqsanlarının ən incə, ən gizli nöqtələrinə qədər təhlil və tənqid edilirdi, münaqişə bütün şiddətilə, bütün hərərətilə bir neçə gün davam etdi; nəhayət, Dağıstan mürəxxəsi Qorxmazov yoldaşın rəyasəti altında təşkil edilən komision tərəfindən tənzim edilən qərar böyük bir əksəriyyətlə qəbul olundu. Bu qərara görə latın əsası üzərinə qurulan yeni türk əlifbasının ərəb əlifbasından hər cəhətdən üstün olduğu qəbul edildi (yenə orada. S. 94-95). X.S.Xocayev eyni zamanda bildirirdi ki, "Türkoloji qurultay sayəsində Anadolu türkləri bitərəf, qazaxlar ilə qazanlılar tamamilə qarşı oldu; qalan türk-tatar ölkələrinin isə qəti olaraq yeni əlifbanı qəbul etmiş olduqlarına hökm edilə bilirdi" (yenə orada. S. 96).

Yeni əlifbanın qəbulu və yeni əlifbaya keçid türkdilli xalqların taleyində tarixi bir hadisə oldu.